

Hazema Ništović

PRIPREMNI PERIOD U FUNKCIJI UČENJA ČITANJA I PISANJA

Sažetak

Polaskom u školu za dijete počinje novo životno razdoblje, to je privikavanje na sistemski rad i na snalaženje u kolektivu. Dijete je ponosno što postaje đak, ali se javlja i strah od nastupajućih obaveza. Od pravilne pripreme djeteta za školu zavisi i njegova adaptibilnost u novim uvjetima. Ako je pripremni period toliko značajan za nastavu početnog čitanja i pisanja, onda moramo znati kada treba početi sa pripremom za ovaj obrazovni nivo i na koji način treba realizirati ovaj pripremni period. Period od rođenja do polaska u školu smatra se najvažnijim periodom za razvoj fizičkih i psihičkih potencijala djeteta, pa se ovo razdoblje naziva optimalno razvojno doba. Mnogi didaktičari, psiholozi i lingvisti bave se pitanjem pripremanja djece za školu. U pedagoškoj literaturi mogu se naći razne podjele pripremnog perioda. Većina ovih podjela usmjerena je na starosnu dob djeteta. Intenzivna priprema traje najmanje dvije godine pred polazak u školu. Ovaj vid pripreme neka djeca ostvaruju u predškolskim ustanovama, u okviru cjelodnevnog boravka, poludnevnog boravka i pripreme djece za školu prema skraćenom programu (Mala škola). Pored ovih oblika pripremanja djece, mnoge škole formiraju pripremna odjeljenja i realiziraju određeni program sa učenicima predškolskog uzrasta. I pored svih ovih priprema mnoga djeca ne prođu ni kroz jedan od ovih vidova obuke.

Ključne riječi: *pripremna nastava, čitanje i pisanje, razvoj govora*

PREPARING CHILDREN TO LEARN TO READ AND WRITE

Summary

For many children entering school signifies entering a new period of life, which involves adjusting to the systemic approach to teaching and learning and interacting with peers and teachers. At this point, a child feels proud to become a student. On the other hand, the upcoming responsibilities make children anxious and worried. Therefore, the child's ability to adapt to these new conditions depends on the proper preparation for school. Understanding the importance of preparing a child to learn to read and write means that we have to know when to start with preparation and how to carry this idea out. The most important period for developing child's physical and psychological abilities is from birth until the age of 5. This period is also known as the period of optimal development of children. Preparing children for school is a topic discussed by many psychologists and linguists. The pedagogical literature offers many different ways to classify preparation for school, most of which focus on children's' age. The intensive preparation period starts at least two years before starting school. This kind of preparation is often implemented in preschool, or introduced in all-day or full-day stay kindergartens where children are prepared for school by attending very short classes (Little school preschool). In addition to this, many schools now form classes with a curriculum adapted to pre-school children and intended to prepare children for school. Although there are numerous possibilities to prepare children for school, there are many children who don't have the ability to experience and go through this form of preparation for school.

Key words: *preparatory classes, reading and writing, speech development*

Neposredna priprema djeteta za školu traje od upisa u prvi razred pa do polaska u prvi razred. Djetetu se kod kuće često govori o školi, o drugovima, o učitelju, te o tome šta će sve u školi učiti. O školi ne treba pričati bajke, ali ne treba djecu ni plašiti školom i obavezama koje ih čekaju u školi.

U ovom periodu vrše se potrebne pripreme za govorno komuniciranje i spontane pripreme za učenje čitanja i pisanja. Dijete se osposobljava da pravilno i slobodno govori, te da se izražava potpunim rečenicama. I pored toga što je pripremni period značajan za uspješno savladavanje čitanja i pisanja, programski sadržaji ovom razdoblju ne poklanjaju značajniju pažnju. U nastavnim planovima i programima za predškolnu fazu, ili za pripremni period nije dato dovoljno programskih uputa koje bi nastavniku pomogle tokom pripremanja učenika za fazu učenja čitanja i pisanja. U programima se, uglavnom, govori o *pripremnom periodu* kao razdoblju u kojem se djeca navikavaju na školski život, vrše se pripreme za početno čitanje i pisanje i uspostavlja se uočavanje razlike između predmeta, slike i riječi.

U pripremnom periodu učenike osposobljavamo da uočavaju glasove u riječima, te da ih razlikuju od glasova koje čuju u prirodi.

Da bi se ovo postiglo, organiziraju vježbe usmenog izražavanja.

Te vježbe su najčešće u obliku:

- odgovora na usmena pitanja,
- slobodnog prepričavanja kraćih priča, bajki i basni,
- slobodnog pričanja doživljaja i događaja,
- jednostavnog opisa predmeta,
- pričanja o sadržaju slike,
- opisivanje predmeta.

Neposredne vježbe za učenje čitanja i pisanja temelje se na učenikovom posmatranju i otkrivanju pojedinosti i odnosa među pojedinostima. Ove radnje se izvode analitičko-sintetičkom metodom rada. U pripremnom periodu insistira se na globalnom čitanju riječi i rečenica, na prepoznavanju rečenice kao komunikacione jedinice, na analizi rečenice na riječi, na glasovnoj i slovnoj analizi riječi te na razini prepoznavanja i na upoznavanju sa pojmovima glas i slovo.

Utvrđivanje stepena učeničke pripremljenosti za učenje čitanja i pisanja

U pripremnom periodu potrebno je, već u prvoj sedmici, ako se to ne uradi u fazi *prethodnih ispitivanja*, provjeriti učeničke sposobnosti čitanja, utvrditi koliko u odjeljenju ima čitača, polučitača i nečitača. Bez detaljnog provjeravanja učeničkog predznanja iz oblasti čitanja i pisanja učitelj ne može prilagoditi svoj rad učenicima, odnosno ne može cjelovito individualizirati nastavu čitanja i pisanja. To provjeravanje Ivan Furlan razvrstao je u devet grupa (1. Poznavanje velikih štampanih slova; 2. Poznavanje malih štampanih slova; 3. Pisanje na nivou reprodukovanja velikih štampanih slova; 4. Čitanje jednostavnih riječi i rečenica pisanih velikim štampanim slovima; 5. Čitanje jednostavnih riječi i rečenica malim štampanim slovima; 6. Pisanje riječi i rečenica velikim štampanim slovima; 7. Prepoznavanje pisanih slova; 8. Pisanje pisanih slova; 9. Pisanje riječi i rečenica pisanim slovima). Ispitivanje stepena pripremljenosti učenika za nastavu čitanja i pisanja zahtijeva puno pedagoškog takta. Rezultati dobiveni ispitivanjem poslužit će kao orijentacija prilikom izbora metoda rada u nastavi čitanja i pisanja, te opredjeljivanja za nastavni postupak tokom usvajanja *osnova čitanja i pisanja*. Već smo naglasili da predсловna faza obuhvata:

- a) prethodna ispitivanja,
- b) pripremu za početno čitanje i pisanje.

Navedene etape predсловne faze različito se tretiraju u nastavnim planovima i programima. Skromna objašnjenja data su u Nastavnom planu i programu iz 1972. godine. U tim objašnjenjima se naglašava potreba osposobljavanja učenika za slobodno izražavanje potpunim rečenicama, navodi se tematski okvir koji je potreban za razvoj govora, ističe se značaj bogaćenja rječnika. U programskim zahtjevima naglašava se potreba ispitivanja učeničkih predznanja u poznavanju slova, te planiranje grafomotoričkih vježbi koje utječu na uvježbavanje pokreta ruke i rukovanje priborom.¹

Roditeljima je neophodno objasniti cilj ispitivanja, a ispitivanje bi trebalo uraditi tako da djecu, koja su došla sa skromnijim predznanjem, ne smijemo obeshrabriti i stvoriti kod njih kompleks

¹ Ivan Furlan: *Početak osnovnog školovanja*, Školska knjiga – Zagreb, 1968, str. 64.

manje vrijednosti. Provjeravanje se vrši tako što ispitivač djetetu pokazuje slova i traži da ih prepozna. Ako dijete nije u stanju da prepozna nekoliko štampanih slova, onda se ispitivanje zaustavlja na onim pitanjima koja su po rangu lakša. Ukoliko dijete ne prepoznaje velika štampana slova, logično je da neće znati čitati lakše riječi pisane tim slovima pa se dalje ispitivanje prekida. Provjeravanje čitanja izvodi se na raznom didaktičkom materijalu. U početku se za ispitivanje čitanja upotrebljava ilustrovana slovarica.

Sasvim je sigurno da djeca žele naučiti čitati čim dođu u školu. Toj dječijoj želji iskusan učitelj udovoljit će njegujući globalno čitanje. Ovo čitanje ima značajnu ulogu u procesu učenja čitanja i pisanja. Ukoliko djetetu ponudimo zanimljive riječi, koje su dopunjene adekvatnim ilustracijama, njemu će se proces čitanja otvoriti kao zanimljivo poglavlje u okviru kojeg će ono otkrivati i pronalaziti radost čitanja.² Tokom ispitivanja insistiramo da dijete prepoznaje slova preko reda, kada dijete čita slova ne vezujući ih za sliku, onda možemo preći na funkciju slova u riječi. Djeci koja znaju mali broj slova dajemo lakše rečenice, sastavljene, uglavnom, od poznatih slova. Način rada je prilagođen uzrastu učenika, spoznajnim mogućnostima, a metode i oblici rada intelektualnim i razvojnim karakteristikama učenika, te potrebama i interesovanjima svakog djeteta. Za ispitivanje stepena razvoja govora učitelj bira visoko motivirajuće aktivnosti, one koje u ovom razdoblju predstavljaju razvojni govorni izazov. Tokom pripremanja za razgovor i odabir didaktičkog materijala, učitelj će voditi računa o smjenjivanju raznih aktivnosti i oblika rada.³ Za razvoj govora veoma je važna atmosfera u učionici koja djeci ulijeva sigurnost i poštovanje. U ovakvim

² «Pod pojmom globalizacije, odnosno globalne metode početnog čitanja, podrazumijeva se postupak gdje se predmet ili njegova slika, odnosno događaj ili njegova slika spajaju u svijesti zajedno s riječi ili rečenicom, ali se riječ ne analizira na njene elemente, već se ponavljaju u svijesti kao cjelina». Tone Peruško: *Materinski jezik u obaveznoj školi (specijalna didaktika)*, Pedagoško-književni Zbor, Zagreb, 1964, str. 36.

³ U procesu pripreme didaktičkog materijala dobro bi bilo u prvoj fazi primijeniti jednu od varijanti globalnih metoda (LOOK and say) *gledaj i reci što vidiš*, koja je veoma rasprostranjena u Americi. U nekim zemljama se globalnom metodom služe samo u pripremnom periodu. «Prema rezultatima ankete što ju je izvršio UNESCO u 45 zemalja, gotovo svuda gdje je uvedena globalna metoda, ona se nakon nekog vremena, ili sasvim zamjenjuje drugim metodama, ili se samo dopunjava sintetičkom, analitičkom ili analitičko-sintetičkim metodama» Tone Peruško, o.c., str. 27.

uvjetima učitelj omogućava svakom pojedincu da doživi uspjeh tako što pohvaljuje i sam napor, a ne samo rezultate. Ako to nije urađeno u fazi prethodnih ispitivanja, u pripremnom periodu neophodno je planirati provjeravanje korektnosti svih glasova, koliko učenika u odjeljenju ima u govoru dijalekatske specifičnosti, koliko učenika ima moguće nepravilnosti u govoru (mucanje, tepanje unjkanje, te poremećaje u govornom ritmu). Pored ovih specifičnosti veoma je važno da se planira provjeravanje sposobnosti slušanja, odnosno sposobnosti primanja poruke slušanjem, te motoričke sposobnosti i sposobnosti snalaženja djece u prostoru kako bi se, na ovaj način, stvorila pozitivna slika o svom okruženju, razvila krupna i sitna motorika i osjećaj za pokret, ritam koordinaciju, te se dijete osamostalilo u razvoju kreativnosti kroz razne oblike izražavanja. Prema većini metodičkih iskustava djeca se interesiraju za riječi koje potječu iz različitih iskustvenih područja. To su, prije svega, igra, zatim životinje, biljke, riječi vezane za putovanje i druge aktivnosti. Na raznim riječima i rečenicama, koje djeca globalno čitaju, temelji se prepoznavanje rečenice i njeno raščlanjivanje na riječi slogove i glasove.⁴ Da bi učenici mogli ovladati govorom kao osnovnim sredstvom za uobličavanje svojih misli, želja i ideja neophodno je da ih podstičemo na saopćavanje svega onoga što uočavaju, osjećaju, rade, misle, opažaju, odnosno da govore o svemu onome što doprinosi njihovoj emocionalnoj i socijalnoj stabilnosti. Dok govorom saopćava svoje misli i osjećanja, dijete bogati saznanji, emocionalni i doživljajni svijet, te razvija sposobnost komunikacije, zamišljanja i stvaranja predstava. U *pripremnom periodu* govor je značajan za razvoj mišljenja i zaključivanja, te za pravilno funkcioniranje govornog aparata kojim se postiže korektna diskriminacija i artikulacija glasova. Slušanje i praćenje govora drugih predstavlja značajan preduvjet za učenje i njegovanje dobrog govora, te za bogaćenje rječnika i za pravilnu upotrebu gramatičkih oblika, za postepeno odstranjivanje pojava zastajkivanja, zamuckivanja, tepanja, te ostalih poremećaja u procesu govorenja. Dijete govor, uglavnom, uči slušanjem i oponašanjem drugih, najčešće odraslih. Veoma je značajno da učitelj vodi računa o vlastitoj govornoj korektnosti, da insistira na govornim podsticajima koji će pomagati

⁴ U početnici (Prvanka) za prvi razred devetogodišnje osnovne škole, autora Hazeme i Ibri Ništović, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005. primijenjene su četiri grupe globalnih metoda rada u pripremnom periodu. Autori su polazili od slogova i riječi, rečenice i dužeg teksta, str. od 4. do 50.

učenicima da pokažu kojim fondom riječi vladaju. Kao podsticaj za razvoj govora služe nam priče, pjesme, razne ilustracije i sve ono što bi moglo u pripremnom razdoblju poslužiti kao dobar osnov za govorne vježbe. Sve ovo ne može se zanemariti, odnosno prepustiti slobodnom izboru učitelja već bi trebalo uključiti u programsko-planski tekst kao *podršku nastavnom planu i programu*.

Pripremni period usmjeren na razvoj govora

U strukturiranju programskih sadržaja potrebno je voditi računa o rasporedu i sistematizaciji gradiva na temelju logičko-kauzalne povezanosti. Didaktičko oblikovanje programskih sadržaja trebalo bi da se zasniva na načelu gradacije po težini, te na načelu korelacije i vertikalne prohodnosti. Kada je u pitanju pripremni period, posebno je važno voditi računa o preciziranju pojedinih programskih zahtjeva, povezivanju i nadgrađivanju pojmova, te sukcesivnom davanju neophodnih uputa metodičke prirode. Ukoliko u *pripremnom periodu* vodimo računa o logičkom rasporedu gradiva, te o racionalnom povezivanju programskih sadržaja, učenik se stavlja u položaj da aktivno stječe znanje i da se postepeno osposobljava za samostalan rad. Ovakav program bi omogućavao maksimalnu dinamičnost nastavnog procesa i maksimalno aktivno učešće učenika u nastavnom procesu. Odgovarajući uvjeti za rad i temeljita pripremljenost nastavnika za ovaj odgovoran posao su značajni, ali nisu presudni, niti su najznačajnije mjerilo uspjeha u *pripremnom periodu*. Ostvarivanje temeljnih odgojno-obrazovnih funkcija škole zavisi od pravilno izabranih, raspoređenih i metodički pojašnjenih nastavnih planova i programa. Nastavno gradivo je značajno kao sredstvo obrazovanja, a još značajnije kao odgojni medij koji daje početni impuls učeničkim aktivnostima, njihovom odnosu prema sistemskom odgojno-obrazovnom radu. U pripremnom periodu zanemaren je didaktičko-metodički aspekt. Nastavno gradivo je raspoređeno parcijalno, izolovano od ostalih programskih sadržaja, ograničeno je na sporedne zahtjeve kao što je vremensko trajanje pripremnog perioda. Upute vezane za *pripremni period* ne sadrže bitne razvojne elemente koji su važni za kontinuitet *učenja čitanja i pisanja*. Da bi programska struktura *pripremnog perioda* bila funkcionalna, trebalo bi posebnu pažnju posvetiti logici nastavnog gradiva, a izbjegavati pretjeranu

programsku deskripciju i faktografiju.⁵ Naravno, to ne znači da bi iz programa trebalo izbaciti deskriptivni pristup, nego je potrebno pravilno ocijeniti funkcionalnost deskriptivnog elementa u okviru programskih sadržaja. Ukoliko je neki programski zahtjev u funkciji konkretizacije važne programske odrednice, onda pojašnjenje, u vidu deskripcije, ima smisla, a ukoliko je deskripcija u funkciji ilustracije nekog programskog zahtjeva, koji ne pripada programskoj strukturi nego objašnjenjima datim uz programske sadržaje, onda je upitna funkcionalnost.

U svakom novom nastavnom planu i programu, uglavnom u svakom uvodu u programsku strukturu najavljivali su se reformski zahvati, a ni u metodologiji izrade programa, niti u programskim sadržajima nije bilo gotovo nikakve promjene.⁶ Razlike su formalne prirode, odnose se, uglavnom, na vremensko fiksiranje *pripremnog razdoblja* za osnove čitanja i pisanja. Nastavni planovi i programi iz šezdesetih godina 20. vijeka fleksibilniji su u pogledu vremenskog ograničenja *pripremnog perioda*. U nastavnim planovima i programima za osnovnu školu iz ovog perioda *pripremo razdoblje* nije vremenski ograničeno. “Koliko će trajati *pripremini period* odlučuje sam nastavnik, a na osnovu procjene da li su učenici sposobni za savladavanje čitanja i pisanja”.⁷ U ovoj programskoj verziji napravljena je razlika između “vremenske i intelektualne opterećenosti učenika, jer su to dvije vrste opterećenosti čije uzajamno uvjetovanje nije nužno”.⁸

U nekim nastavnim planovima i programima za osnovne škole pripreme za početno čitanje i pisanje ograničene su na vremenski period od mjesec dana.⁹

⁵ U Nastavnom planu i programu za osnovnu školu, iz 1975. godine, u predmetnom području *Priprema za početno čitanje i pisanje* naglašava se potreba “osposobljavanja učenika za slobodno izražavanje potpunim rečenicama.” U tu svrhu potrebno je razgovarati o predmetima i zbivanjima u porodici, školi i bližoj okolini, o sadržaju ispričanih (pročitanih) priča za djecu.

⁶ Pogledati Nastavni plan i program za osnovnu školu, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1964, str. 31.

⁷ Pogledati Nastavni plan i program za osnovu školu, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1964, str. 20.

⁸ Pedagogija, Časopis Saveza pedagoških društava Jugoslavije, br. 2-3/1967, str. 301.

⁹ “Pripremini period traje najviše mjesec dana”, Nastavni plan i program za osnovnu školu, Sarajevo, 1972, str. 31.

U programu se ne naglašavaju uvjeti u kojima se izvodi nastava, dužina *pripremnog perioda* se ne uvjetuje stepenom pripremljenosti djece za školu, iskustvom učitelja, nastavnim postupkom, metodom rada i raznim drugim faktorima koji mogu imati presudan utjecaj na kvalitet pripreme učenika za osnove čitanja i pisanja. U nastavnom planu i programu iz 1980. predviđen je *pripremini period* za učenje čitanja i pisanja. Pripreme su, uglavnom, usmjerene na osposobljavanje učenika za slobodno izražavanje potpunim rečenicama, bogaćenje učeničkog rječnika, na glasovnu analizu i sintezu. Zajednički elementi svakog pripremnog perioda, uglavnom, se odnose na razvoj govora.

U Nastavnom planu i programu iz 1988. u pripremama za učenje čitanja i pisanja insistira se na osposobljavanju učenika za slobodno komuniciranje, te za upotrebu potpunih prostih rečenica. Teme za razgovor proizlaze iz sadržaja koji su bliski djeci. To su događaji vezani za porodični život i za život u kolektivu. Sa učenicima se razgovara o filmovima za djecu, organiziraju se vježbe pričanja na osnovu slika koje su zanimljive i bliske učeničkom iskustvenom nivou. Tokom razgovora posebno se vodi računa o čistom jasnom i razgovjetnom govoru. Učitelj uočava i evidentira eventualne greške u govoru s ciljem planiranja individualizirane nastave.

Poslije 1992. godine u nastavnim planovima i programima *pripreme za početno čitanje i pisanje* su nezaobilazni dio programske strukture svakog od nastavnih planova i programa.

Tamo gdje nije bilo čestih promjena nastavnih planova i programa, *pripremini period* je relativno stabilan u smislu programsko-planskog usmjerenja. U ovim programima *pripreme za čitanje i pisanje* počinju s vježbama posmatranja, zapažanja i opisivanja (ljudi, predmeta, životinja i slika).

U *pripremnom periodu* većina učenika se prvi put susreće sa uzornim govorom, pa je veoma važno organizirati vježbe slušanja uzornog govora. U ovom nastavnom periodu insistira se na jasnom i razgovjetnom izgovoru, na pravilnoj artikulaciji glasova, na bogaćenju rječnika i na aktiviranju pasivnog rječnika.

U *pripremnom periodu* insistira se na vježbama pokreta ruke, šake i prstiju, te njihovoj koordinaciji.

U programsku strukturu pripremnog perioda uvrštene su i grafomotoričke vježbe, pored jasne programske strukture, utvrđena je i planska struktura, naime, *pripremini period* je vremenski ograničen.

Nastavni planovi i programi iz 1994. godine, također, naglašavaju značaj osposobljavanja učenika za slobodno izražavanje potpunim rečenicama, te slušanje uzornog govora i razvijanja izražajnih sposobnosti.¹⁰ I u ovim nastavnim planovima i programima insistira se na evidentiranju prvih zapažanja o učenicima (nivo govorne razvijenosti, trajanje pažnje, interesovanje, greške u govoru i nivo prethodnih znanja).

U federalnom nastavnom planu i programu iz 1994. godine insistira se na grafomotoričkim vježbama s ciljem oslobađanja muskulature ruke, gipkosti pokreta ruke, navikavanju na pravilnu upotrebu pribora za crtanje i pisanje. Povlačeći linije desno, lijevo, vodoravno i uspravno, te crtanje kvadrata i krugova po fazama, navikavamo učenike na prostornu omeđenost koja će im pomoći pri pisanju slova u ograničenom prostoru. U ovoj programsko-planskoj strukturi nije predviđeno globalno čitanje riječi, skupova riječi, rečenica i kraćih tekstova. Ovaj programski zahtjev nalazi se u Nastavnom planu i programu koji se primjenjuje na području sa hrvatskom većinom. Insistiranje na analitičko-sintetičkom postupku, u *pripremnom periodu* ima smisla samo ako imamo namjeru uraditi posebne dodatne programe za individualiziranu nastavu.

Pripremni period, odnosno *pripreme za učenje čitanja i pisanja* predviđene su i u Nastavnom planu i programu koji se počeo primjenjivati u dijelu Federacije od 1999/2000. školske godine. Pri strukturiranju programskih sadržaja zagovara se princip kontinuiteta predmeta, te povezivanje znanja i iskustava stečenih u predškolskom uzrastu sa novim znanjima koja će učenici stjecati u *fazi pripreme za učenje čitanja i pisanja*. U programskoj strukturi *priprema za učenje čitanja i pisanja* centralno mjesto zauzimaju vježbe koje utječu na razvoj govora, podsticanje učenika na slobodu komunikacije i njegovanje pravilne artikulacije glasova. I pored generalnog programskog opredjeljenja u strukturi predmetnog područja *Pripreme za učenje čitanja i pisanja* nalaze se programske odrednice: *glasovne strukture riječi, te odrednice globalnog čitanja*

¹⁰ U Federaciji se nastavni proces odvija na dva nastavna plana i programa. Jedan nastavni plan i program upotrebljava se u školama sa hrvatskom većinom, a drugi nastavni plan i program upotrebljava se u školama sa bošnjačkom većinom. Kada je u pitanju *pripremno razdoblje*, u okviru nastave početnog čitanja i pisanja, nema znatnije razlike u programskim zahtjevima. I jedan i drugi nastavni plan i program insistiraju na uočavanju pozicije glasa u strukturi riječi i na razvoju govora u predslovnoj fazi.

riječi, kraćih rečenica i tekstova. Ovaj programski zahtjev nije u skladu sa zacrtanim principom kontinuiteta koji je postavljen kao generalno programsko usmjerenje.

Pripremni razred u nastavnim planovima i programima

U Nastavni plan i program iz 1988. godine uvodi se mogućnost *pripremnog razreda* koji ne može trajati duže od jedne godine. "Pripremna nastava se organizira za djecu koja treba da se upišu u prvi razred osnovne škole. Ova nastava se predviđa radi uspješnijeg uključivanja djece u redovni odgojno-obrazovni proces. Odgojno-obrazovna organizacija svojim općim aktom, utvrđuje plan i program odgojno-obrazovnog rada za odjeljenja pripremnog nastave polazeći od jedinstvenog programa rada s djecom ovog uzrasta, koji je donio Pedagoški savjet Bosne i Hercegovine. Ukupno dnevno opterećenje djece ne smije prelaziti tri školska sata, s tim što nastava ne može trajati duže od jedne školske godine".¹¹

Bez obzira na uvođenje *pripremnog nastave* u predškolnu fazu, ili fazu koja se odnosi na pripremu za početno čitanje i pisanje nije se ništa posebno izmijenilo u programskoj strukturi. I dalje se u programskim odrednicama nastavlja sa stereotipnim konstrukcijama tipa: osposobljavanja učenika za slobodno izražavanje potpunim rečenicama. U tu svrhu preporučuje se razgovor o predmetima i događajima u porodici školi i bližoj okolini, o sadržaju ispričanih priča za djecu i posmatranih dijafilmova.

Učenicima se pojašnjavaju značenja novih i manje poznatih riječi (bogaćenje rječnika) i upućuju se u strukturu rečenice.

Vježbe u pripremanju učenika za pisanje: uvježbavanje pokreta ruku, vježbe u oblikovanju osnovnih elemenata slova, vježbe u rukovanju priborom.¹² Svi programi koji su doneseni od 1958 – 1988. isticali su potrebu kvalitetnijeg strukturiranja odgojno-obrazovnih sadržaja, te usklađivanje programskih zahtjeva sa spoznajnim mogućnostima učenika i poboljšanje kvaliteta odgojno-obrazovnog rada u školi. U oblasti planiranja *pripremnog perioda*, formalna promjena je napravljena u Nastavnom planu i programu iz 1988. godine kada su u strukturu odgojno-obrazovne djelatnosti uvrštena *pripremna odjeljenja*. Za ovaj nivo obrazovanja nisu dati

¹¹ Nastavni plan i program za osnovno obrazovanje i vaspitanje, Republički prosvjetno-pedagoški zavod, Sarajevo, 1988, str. 17.

¹² Isto, str. 28

programski sadržaji, nego je ostavljeno da škola utvrdi plan i program odgojno-obrazovnog rada za *pripremna odjeljenja*. Programi su se odredili prema časovnom opterećenju učenika tako što nastava u ovim odjeljenjima ne smije da prelazi tri časa dnevno, niti smije trajati duže od jedne školske godine.

U skladu sa promjenama u društvu bilo je logično da se mijenja odnos prema osnovama čitanja i pisanja, mada je veoma teško naći mjeru između novog i onog što je već dobilo pozitivnu potvrdu u školama. Uvjeti života, rasta i razvoja nisu isti kod sve djece. Zahvaljujući povoljnim životnim okolnostima neka djeca imaju ubrzani rast, kako tjelesni, tako i umni, psihički, pa je potrebno, u procesu planiranja gradiva, voditi računa o *razvojnoj akceleraciji*, pogotovo u nastavi učenja čitanja i pisanja. O tome u programima nema uputa, zahtjevi su, uglavnom, unificirani. Kada se ide na značajnije promjene u nastavi čitanja i pisanja, neophodno je imati na umu ukupne efekte promjena, da li će one izazvati otpore u obrazovnoj javnosti, ili će utjecati na poboljšanje kvaliteta odgojno-obrazovnog procesa. Pri uvođenju pripremnog razreda (nulti razreda) koji će poslije više od dvije decenije postati prvi razred devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja, ušlo se sa izvjesnom dozom opreza, jer je nedopustivo eksperimentisati sa djecom, koja su najdragocjeniji resurs svake zemlje. Neodređenost koja je prisutna u programu iz 1988. pri uvođenju *pripremnog razreda*, značila je više obazrivost, te lagano i sistematično pripremanje onih koji će te promjene realizirati, nego metodičku fleksibilnost. Mi često slušamo i čitamo da su ... “škole konzervativne institucije koje se tradicionalno opiru promjenama i traže načine kako sačuvati kontinuitet svojih prošlih iskustava”.¹³ Nigdje se u promjene ne ulazi tako oprezno kao u nastavi *osnova čitanja i pisanja*. Pripremni razred nikada nije u nastavnoj praksi generalno zaživio, uglavnom su se u pojedinim opremljenijim školama i razvijenijim sredinama otvarali *pripremni razredi*. Ovaj vid predškolske edukacije, u programskim sadržajima nije bio obavezujući, tako su ga škole i prihvatile, te se nisu ni trudile da implementiraju ono što nema obavezujuću formu.

¹³ Vidjeti više o ovome kod Stoll, I. i Fink, D, Mijenjajmo naše škole – Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitet škola, Zagreb – Eduka, 2000. str. 24.

Integrirani programi u pripremnom razredu

U skladu sa tendencijom snižavanja dobne granice za polazak u školu *pripremni razred* je zamišljen kao prelazna forma do stvaranja uvjeta za devetogodišnje osnovno obrazovanje. U početku pripremni razred nije obavezujući, roditelji upisuju djecu u pripremni razred ako imaju interesa, a s ciljem obezbjeđivanja povoljne mikro-pedagoške klime i stvaranja neusiljene komunikacije. Kako bi se učenici lakše uveli u područje čitanja i pisanja, u nekim sredinama uvode se *pripremni razredi*. Prvi *pripremni razredi* zaživjeli su 2001/2002. godine u većim centrima (Sarajevo, Brčko...) sa fleksibilnim nastavnim planovima i programima.

Po ugledu na ove centre pripremi razredi otvarali su se i u nekim manjim sredinama radi kvalitetnije pripreme učenika za školu.

U programima se insistira na fleksibilnom dnevnom rasporedu časova, koji podrazumijeva odstupanje od klasičnog časovnog sistema nastave. Artikulacijom dnevnih aktivnosti određuje se struktura i ritam aktivnosti i djece i učitelja. Njome se uspostavlja organizacija i distribucija vremena i aktivnosti prema programu koji se ostvaruje u *pripremnom razredu*.

Programom se postavljaju i drugi prostorni standardi kao što je specijalizirana radna soba – učionica, sa namještajem i opremom koji je prilagodljiv različitim aktivnostima učenika. U ovom periodu počinju se primjenjivati *integrirani programi*.

Teorija integriranih programa ima svoju tradiciju, počela se primjenjivati dvadesetih godina 20. vijeka, još u vrijeme pojave modela integriranih programa u sovjetskoj školi, koji su se zvali *kompleksni programi*. Prva varijanta takvog programa datira iz 1923. godine, a druga, dorađena, 1925. godine

Cilj kompleksnih programa je da se učenicima pokaže povezanost pojava koje se proučavaju u školi. Sve te pojave kompleksni programi svrstavaju u tri cjeline, tri područja: rad, priroda, društvo.

Sličan kompleksni program primijenjen je u pripremnom razredu Brčko DC. Učenje čitanja i pisanja integrira se sa likovnom kulturom. Na ovaj način gubi se autonomija nastavnog predmeta. O tome Golubkov kaže: "Ako uzmemo stvarni sadržaj što ga daju različite discipline za kompleksnu temu, općeg među njima ima malo. Svako ostvaruje svoju vlastitu melodiju, a skladni jedinstveni

koncert, kako ga je program zamislio, ne postiže se”.¹⁴

U strukturi predmeta Moja okolina nalazi se *predmetno područje – govor izražavanje, stvaranje* u okviru kojeg su uvršteni predmetni sadržaji: 1. govor i književnost za djecu, 2. pisanje i likovna kultura. Navedena predmetno-planska struktura poslužit će kasnije kao model devetogodišnje osnovne škole.¹⁵

U Nastavnom planu i programu za pripremni razred, na osnovu kojeg se izvodila nastava u školama Federacije 2002. godine predviđeno je prepoznavanje samo velikih štampanih slova latinice.

U programskim odrednicama se ističe potreba uočavanja grafijske strukture slova, izrezivanje slova od različitih materijala, modeliranje slova, crtanje slova i slaganje slova u jednostavne riječi.

Predlagači Nastavnog plana i programa nisu vodili računa o naučno verificiranoj činjenici da su riječi pisane malim štampanim slovima trinaest posto čitljivije od riječi koje su pisane samo velikim štampanim slovima.¹⁶

Sastavljači Nastavnog plana i programa zanemarili su i faktor frekventnosti slova, jer su mala štampana slova znatno frekventnija od velikih, pa se u nekim početnicama predlagalo učenje prvo malih štampanih slova, a potom velikih. U posljednjih nekoliko decenija u početnicama preovladava pisanje velikog i malog slova uporedo. Nastava osnova čitanja i pisanja u ovom programu integrirana je u predmet Razvoj govora. U okviru ovog predmeta nalaze se sljedeća predmetna područja:

- Diskriminacija i artikulacija glasova;
- Razvijanje i bogaćenje rječnika;
- Književnost za djecu;
- Upoznavanje velikih štampanih slova.

Zadaci nastave ovog predmetnog područja usmjereni su na njegovanje logički povezanog i gramatički pravilnog izražavanja kako bi se govorom utjecalo na saznavni razvoj djece.

U predslavnoj fazi posebno se ističe značaj artikulacije i diskriminacije glasova. Osnovni principi, koji su postavljeni u pripremnom razredu, odnose se na razvoj govora i *socijalno-emocionalno sazrijevanje učenika*. Učenje velikih štampanih slova ostvaruje se pomoću različitog didaktičkog materijala. Učitelj

¹⁴ V.V. Golubkov: Metodika prepodavnija literaturi, Učpedgiz, 1962. str. 56.

¹⁵ V.V. Golubkov: Metodika prepodavnija literaturi, Učpedgiz, 1962, str. 55.

¹⁶ O ovome vidjeti više kod Vudvorta (Woodworth) Robert: *Eksperimentalna psihologija*, str: 625.

se orijentiše na fleksibilnu višeizvornu strategiju informacija o usvojenom gradivu.

Verifikacija učeničkog napredovanja vrši se kontinuirano i javno bez ocjenjivanja numeričkom ocjenom.

Učitelj uvažava dječija interesovanja za rad i učenje, u pogledu izbora sadržaja, načina rada vremenske operacionalizacije i izbora nastavnih sredstava. Kao podrška procesu učenja služe jednostavnija didaktička sredstva koja su pogodna za rukovanje. U procesu učenja škola se maksimalno oslanja na porodicu, ali i povezivanje sa lokalnom zajednicom. Ostvarivanje programa čitanja i pisanja, u okviru pripremnog razreda, zavisi od više faktora, a posebno od obučenosti učitelja, njegove pedagoške spremnosti i spretnosti. U koncepciji pripremnog razreda daje se veliki značaj nastavniku koga smatraju nezamjenljivim instrumentom prenošenja znanja, čak se u nekim školama uz nastavnika određuje i asistent koji mu pomaže u realizaciji nastavnih sadržaja. Međutim, nastavnu praksu interesira koliko i kako organizacija nastave i primjena određenih postupaka ima utjecaja na nivo motiviranosti učenika pri savladavanju nastave *osnova čitanja i pisanja*, te koliko sve ono što prati nastavu utječe na intelektualni razvoj učenika.

U zahtjevima koji su postavljeni u predsllovnoj fazi uglavnom se insistira na individualnom radu, ne pravi se razlika između individualne i individualizirane nastave, mada jedino individualizirana nastava vodi računa o razlikama u inteligenciji učenika istog razreda.

Faza razvoja govora u devetogodišnjoj osnovnoj školi

U skladu sa iskustvima svjetske pedagoške prakse u Bosni i Hercegovini, školske 2004/2005. godine prešlo se na devetogodišnje osnovno obrazovanje. Promjene u sistemu odgoja i obrazovanja započele su s ciljem modernizacije i poboljšanje kvaliteta učenja čitanja i pisanja, te općenito na demokratizaciji i humanizaciji obrazovnog sistema, na razvoju pojedinih segmenata intelekta.¹⁷

Zbog zanemarivanja odgojne uloge škole i zbog kontrole nastavnog rada koji je usmjeren na gušenje kreativnosti nastavnog procesa, potrebno je bilo redefinirati koncepciju škole kako bi se

¹⁷ Upravno tijelo za primjene prijedloga strategije prelaska na devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine: Koncepcija devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja, april, 2004. godine, str. 3.

stvorili elementi oblikovanja optimalne sredine i strategije učenja čitanja i pisanja, te stvorili uvjeti za razvoj svakog djeteta. Novi model škole treba da se razvija prema konceptu otvorenosti za sve spoznaje.

U Konceptiji devetogodišnjeg obrazovanja ističe se potreba da se svakom djetetu osiguraju iste mogućnosti obrazovanja, da se ostvari saradnja između porodice i škole, te izradi programsko-planska struktura u skladu sa potrebama savremenog društva.

Od nastavnika zavisi kojom će brzinom te promjene teći, pa je veoma važno da oni razumiju Konceptiju devetogodišnjeg obrazovanja, te da shvate kako se deveta godina uvodi za šestogodišnjake, a ne za petnaestogodišnjake.

Populacija šestogodišnjaka je izuzetno heterogena, razlike su evidentne u tjelesnoj, mentalnoj, socijalnoj i emocionalnoj razvijenosti, razlike su posebno izražene u iskustvu i predznanju.

Bez obzira na ove razlike šestogodišnjaci imaju izraženu mogućnost ranog učenja. Ovaj potencijal se može iskoristiti ukoliko se spusti starosna granica upisa u školu. Novom koncepcijom trebalo bi sačuvati pozitivno iskustvo i tradiciju postojeće organizacije škole, a unaprijediti njene slabe tačke.

Konceptija devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja postavila je globalni cilj u kojem se naglašava obrazovanje za život, usvajanje znanja, razvoj sposobnosti i vještina, formiranje pozitivnih stavova i pravila, usvajanje vrijednosti, razvoj punih potencijala svakog djeteta. Ovako postavljen globalni cilj ima svoj civilizacijski i naučni smisao u obrazovanju za život.

U području osnova čitanja i pisanja favoriziraju se temeljna znanja koja će tokom cijelog života biti u funkciji brojnih praktičnih znanja i koja su potrebna svakog dana za obavljanje bilo koje djelatnosti. U procesu razvoja govora prepliću se humane, demokratske građanske i ljudske vrijednosti bez kojih svaki napredak u obrazovanju nije moguć.

Ujednačavanje govornih sposobnosti pomaže učenicima pri odabiru vrijednih sadržaja iz postojećeg ljudskog iskustva, a ta znanja kasnije utječu na emocionalni i spoznajni razvoj učenika. U sklopu kognitivnog razvoja približe se misli na razvoj verbalnih i drugih sposobnosti.

Specifični ciljevi razvoja govora usmjereni su na razvoj onih aspekata ličnosti koji omogućavaju stjecanje znanja i stvaranje

temelja za nove vještine potrebne društvu, koje se stalno i brzo mijenja, te omogućavanje usvajanja znanja i vještina neophodnih za ujednačen razvoj mentalnih sposobnosti. Od nastavnika se očekuje da u fazi razvoja govora osposobljava učenike za učenje putem otkrića primjenjujući oblike rada koji omogućavaju individualni pristup učenju uz istovremeno stvaranje uvjeta za zajedničko učenje i za izgrađivanje sposobnosti kritičkog mišljenja i uspješnog rješavanja problema.

Literatura

- Andrilović, V., Čudina, M. (1985), *Psihologija nastave i učenja*, Školska knjiga, Zagreb
- Čudina-Obradović M. (1996), *Igrom do čitanja*, Školska knjiga, Zagreb
- Furlan, I. (1968), *Početak osnovnog školovanja*, Školska knjiga, Zagreb
- Kobola, A. (1980), *Unapređivanja čitanja u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb
- Matanović, M. (1982), *Teškoće u čitanju i pisanju*, Zagreb
- Matić, R. (1986), *Metodika razvoja govora*, Nova prosveta, Beograd
- Mioč, J. (2003), *Priručnik za nastavu početnog čitanja i pisanja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd
- Ništović, H. (2005), *Priručnik za nastavnike uz Prvanku*, Bosanska riječ, Sarajevo
- Nikolić, M. (1988), *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*, Beograd
- Puljak, L. (2004), *Metodički priručnik uz Moju početnicu za I razred*, Znanje, Zagreb
- Rosandić, D. (1993), *Novi metodički obzori*, Školske novine, Zagreb
- Težak, S. (1985), *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Vajnaht, E. (1982), *Priručnik za nastavu hrvatskoga ili srpskog jezika za prvi razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
- Vigotski, L. (1983), *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd
- Vučković, M. (1988), *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Žeželj-Ralić, R. (2003), *Priručnik za učitelje*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd